

Tomasz Błaszak

ORCID: 0000-0002-6309-1566
(Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie)

DZIENNIKI KORESPONDENCYJNE WYDZIAŁU IV SZCZECIŃSKIEJ SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA W LATACH 1972–1989 (1990) JAKO ŹRÓDŁO INFORMACJI O DZIAŁANIACH WYMIERZONYCH W KOŚCIOŁY, STOWARZYSZENIA I ZWIĄZKI WYZNANIOWE

Dzienniki korespondencyjne to jedno z podstawowych narzędzi wykorzystywanych w kancelariach resortu spraw wewnętrznych. Niniejszy artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie o ich rolę i wartość jako źródła informacji w skali mikro. Zwraca również uwagę na pomoce kancelaryjne i sygnalizuje ich przydatność w badaniach nad historią Kościołów, stowarzyszeń oraz związków wyznaniowych, a także pionu IV szczecińskiej Służby Bezpieczeństwa.

Kwestie wyznaniowe niezwykle mocno absorbowwały uwagę bezpieki w Polsce „ludowej”. W latach 1962–1989 zajmował się nimi odrębny pion resortu spraw wewnętrznych. Na szczeblu centralnym był to Departament IV MSW, natomiast w miastach wojewódzkich podległe mu wydziały lub samodzielne sekcje IV¹. W Szczecinie Samodzielną

¹ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997, s. 224; *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, red. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017, s. 40; Ł. Marek, *Wydział IV SB KW MO/WUSW w Katowicach (1962–1989). Struktura, kierownictwo, zakres działania*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 1, s. 129–130; *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 24–25; F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej*

Sekcję IV KW MO utworzono 4 lipca 1962 r.² Niska ranga jednostki wynikała z zaledwie dziewięcioosobowej obsady kadrowej. To z kolei było spowodowane tym, że na terenie województwa szczecińskiego brakowało odrębnej administracji kościelnej wraz z kurią i podległymi jej instytucjami³. Nie istniało też wyższe seminarium duchowne, w którym kształciłoby się kandydaci do stanu duchownego⁴, a liczba księży sprawujących posługę duszpasterską należała – obok województwa koszalińskiego – do najniższych w kraju. Pięć lat później, 1 lipca 1967 r., Samodzielną Sekcją IV podniesiono do rangi wydziału⁵. Wpływ na to mogła mieć zmiana statusu tzw. Ziem Zachodnich w strukturze kościelnej⁶.

Na wstępie należy zakreślić ramy czasowe opracowania. Najwłaściwszą cezurą byłyby lata 1962–1989, czyli okres funkcjonowania pionu IV w województwie szczecińskim. Na potrzeby niniejszego tekstu chronologię określono jednak na lata 1972–1990. Głównym powodem takiego stanu rzeczy jest zachowany materiał badawczy. Najstarszy odnaleziony dziennik korespondencyjny po Wydziale IV KW MO/WUSW pochodzi właśnie z 1972 r. Cezurę końcową określić można dwojako. Pierwszą propozycją jest dzień 30 listopada 1989 r., gdy Wydział IV został przekształcony w Wydział Studiów i Analiz. Jednak z uwagi na fakt, że nowa komórka organizacyjna kontynuowała zapisy w dziennikach, jak również iż przejęła kadry, część kompetencji i kancelarię byłego Wydziału IV, datę końcową artykułu można rozciągnąć do 10 maja 1990 r., tj. likwidacji SB i jej struktur⁷.

Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989), Kraków 2015, s. 44.

² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie (dalej AIPN Sz), 495/91, Zarządzenie organizacyjne nr 083/org. Ministra Spraw Wewnętrznych, 4 VII 1962 r., k. 48; *ibidem*, Zarządzenie organizacyjne nr 03/62/org. Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego MO ds. Bezpieczeństwa Województwa Szczecińskiego, 11 VII 1962 r., k. 50.

³ Diecezja szczecińsko-kamińska została erygowana bullą papieża Pawła VI z 28 VI 1972 r. Wcześniej jej tereny podlegały administraturze apostołskiej w Gorzowie Wielkopolskim. Zob. J. Marecki, *Kościół katolicki w PRL. Między bullą Episcoporum Poloniae coetus a wyborem kard. Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 3: 1972–1978, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2018, s. 14–15; D. Śmierchalski-Wachocz, *Państwo i kościelne przeobrażenia administracyjne na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1992* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, Poznań 2012, s. 41; Z. Stanuch, *Wybrane przykłady źródeł do dziejów diecezji szczecińsko-kamińskiej w zasobie archiwalnym Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2020, t. 13, s. 150; K. Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1956–1972* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2017, s. 143.

⁴ Kandydaci do stanu duchownego z województwa szczecińskiego kształcili się w seminariach położonych na terenie innych województw – większość w Wyższym Seminarium Duchownym w Gościńsku-Paradyżu (podległym wówczas gorzowskiej administraturze apostołskiej), a część w seminariach zakonnych (np. Towarzystwa Chrystusowego w Poznaniu).

⁵ AIPN Sz, 427/54, Rozkaz organizacyjny nr 023/Sz/67 komendanta wojewódzkiego MO w Szczecinie, 7 VII 1967 r., k. 65; T. Błaszak, *Wydział IV KW MO/WUSW w Szczecinie w latach 1962–1989 (struktura, kadry, działalność)* [w:] *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2010, s. 53–54.

⁶ Z. Stanuch, *Największa diecezja Europy. Konsekwencje powstania rozległej gorzowskiej administracji apostołskiej i geneza jej podziału*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 1, s. 318.

⁷ S. Cislowska, *Cykl życiowy dokumentu w strukturach Służby Bezpieczeństwa PRL na podstawie instrukcji kancelaryjnych*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2020, nr 4, s. 200; M. Komaniecka, *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014, s. 19.

Ramy terytorialne ograniczone są obszarem byłego województwa szczecińskiego⁸, w którym działał pion antywyznaniowy szczebla wojewódzkiego oraz jego terenowe ogniwa w pomniejszych miejscowościach.

W niniejszej publikacji wykorzystano materiały zgromadzone w zasobie Oddziałowego Archiwum IPN w Szczecinie. Badaniom poddano głównie dzienniki korespondencyjne wytworzone w sekretariacie Wydziału IV. Sięgnięto również po niezbędną dokumentację o charakterze administracyjnym i osobowym.

Na temat działań resortu wymierzonych w Kościoły, stowarzyszenia i związku wyznaniowe ukazało się już wiele publikacji. Na potrzeby prezentowanego tekstu skorzystano z wybranych książek i artykułów, przedstawiających m.in. strukturę i zadania pionu IV z uwzględnieniem szczecińskiej SB⁹. Ważnym elementem są prace odnoszące się do kancelarii SB i narzędzi w niej wykorzystywanych, w tym dzienników korespondencyjnych¹⁰.

Na początku należy odpowiedzieć na pytanie, czym były dzienniki korespondencyjne i do czego służyły, po co w ogóle powstały i były prowadzone oraz co dokumentują. Mówiąc najprościej, są to narzędzia, które wykorzystywano w pracy kancelarii. Prowadzono je w sekretariatach poszczególnych komórek organizacyjnych, w tym także w Wydziale IV szczecińskiej SB. Miały one formę ksiąg, w których odnotowywano korespondencję wpływającą i wychodzącą. Rolą dzienników była rejestracja, a co za tym idzie – kontrola obiegu dokumentów. Zapisywano w nich korespondencję wpływającą do komórki organizacyjnej, sposób jej załatwienia, a także wysyłkę do innej jednostki urzędu lub zewnętrznej instytucji czy osoby. W ten sposób dzienniki stały się swoistym źródłem informacji dotyczącym dokumentów, jakie przepłynęły przez sekretariat wydziału.

Dokumenty w drodze do adresata na chwilę zatrzymywały się w kancelarii. Historia tej podróży w skali mikro wraz z regestem dokumentu odnotowywana była w dziennikach i dziś – jak już wspomniano – stanowić one mogą dla nas źródło informacji. Dziennik

⁸ W wyniku reformy administracyjnej z 1975 r. obszar województwa szczecińskiego pomniejszono o tereny byłych powiatów myśliborskiego i choszczeńskiego oraz dwóch gmin byłego powiatu chojeńskiego.

⁹ T. Błaszak, *Wydział IV KW MO/WUSW w Szczecinie...*; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL...*; D. Śmierchalski-Wachoc, *Państwowe i kościelne przeobrażenia...; Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV...*; J. Marecki, *Kościół katolicki w PRL...*; Ł. Marek, *Wydział IV SB KW MO/WUSW...*; *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa...*; F. Musiał, *Podręcznik bezpieki...*; P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1, s. 75; Z. Stanuch, *Największa diecezja Europy...*; *idem*, *Pod ścisłym nadzorem władz. Najważniejsze wydarzenia religijne na Pomorzu Zachodnim w latach 1979–1990* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989/1990, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2019, s. 268–269; *idem*, *Wybrane przykłady źródeł do dziejów diecezji szczecińsko-kamięńskiej...*; G. Wejman, *Bazylika katedralna w Szczecinie*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2010, nr 1, s. 123; *idem*, *Droga diecezji szczecińsko-kamięńskiej do archidiecezji i metropolii szczecińsko-kamięńskiej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 1; *idem*, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim...*

¹⁰ T. Błaszak, *Kancelaria komend wojewódzkich Milicji Obywatelskiej i wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych w świetle resortowych aktów prawnych*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2021, t. 14; S. Ciślowska, *System kancelaryjny prowadzenia akt tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa w Polsce (1975–1990)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, nr 1; *idem*, *Cykl życiowy dokumentu...*; M. Komaniecka, *Dzienniki korespondencyjne, rejestracyjne, archiwalne i koordynacyjne aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej jako źródło historyczne*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 2; Z. Krupska, *Zarządzanie dokumentacją aktową w naczelnym organach bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego w latach 1944–1990* [w:] *W kręgu „teczek”*. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Łódź–Toruń 2006.

pełnił także inną ważną rolę: umożliwiał nadawanie sprawom indywidualnych numerów, które wraz z symbolem wydziału tworzyły unikalne znaki prowadzonych spraw.

Należy wyraźnie zaznaczyć, że dzienniki korespondencyjne nie są narzędziem, w którym rejestrowano wszystkie materiały, jakie trafiały potem do teczek spraw. Próżno doszukiwać się w nich zapisów dotyczących dokumentów powstałych z inicjatywy i w wyniku własnych działań funkcjonariuszy Wydziału IV KW MO/WUSW w Szczecinie, a więc m.in. doniesień pozyskiwanych przez nich osobiście, informacji lub dokumentacji innych czynności, które nie wymagały przesyłania korespondencji pomiędzy jednostkami SB¹¹.

W magazynach archiwalnych szczecińskiego oddziału IPN można odnaleźć 28 ksiąg z lat 1972–1990¹². Niestety, brakuje dzienników z wcześniejszego okresu funkcjonowania pionu IV w Szczecinie, a więc z lat 1962–1971. Prawdopodobnie zostały one zniszczone. To, że najstarszy zachowany dziennik pochodzi z roku 1972, jest o tyle ważne, że wówczas utworzono diecezję szczecińsko-kamieńską. Treść omawianych dzienników obrazuje więc działania funkcjonariuszy od utworzenia diecezji szczecińsko-kamieńskiej do likwidacji SB.

W czasie 19 lat pracy kancelaryjnej używano czterech rodzajów dzienników. Początkowo, w latach 1972–1975, obieg dokumentów rejestrowano w dziennikach wzoru Og-12a, od 1976 do 1979 r. w dziennikach wzoru Og-12, a później w Ok-3/1. Dodatkowo w latach 1988–1990 wpływające do sekretariatu dokumenty o najwyższej klauzuli¹³ rejestrowano w oddzielnym dzienniku wzoru Wkt-101¹⁴.

Niemal przez cały ten okres w kancelarii Wydziału IV szczecińskiej SB respektowano zasadę prowadzenia odrębnych dzienników dla poszczególnych lat. Wyjątkiem są lata 1980–1981 oraz 1988–1989, kiedy stosowano dzienniki łączone. Oznacza to, że w jednej księdze połączono zapisy z 1980 i 1981 r. i analogicznie dla lat 1988–1989.

Do końca 1979 r. stosowano regułę jednego dziennika (księgi) na jeden rok. Sytuacja zmieniła się w 1980 r., kiedy jeden dziennik zawierający 100 kart okazał się być zbyt mały, by pomieścić wszystkie wpisy z danego roku¹⁵. Spowodowane to było głównie zmianą rodzaju księgi z wzoru Og-12 na Ok-3/1¹⁶. Należy wziąć pod uwagę także poszerzenie kompetencji pionu IV o zagadnienia sektora gospodarki żywnościowej¹⁷. W związku z tym odtąd do rejestracji potrzebne były już dwie księgi na dany

¹¹ S. Cisłowska, *System kancelaryjny prowadzenia akt...*, s. 95.

¹² AIPN Sz, 0012/132, t. 1–8; AIPN Sz, 0012/229, t. 1–7; AIPN Sz, 0012/292, t. 1–8; AIPN Sz, 0012/373, t. 20, 26–29.

¹³ Chodzi o dokumenty oznaczone klauzulą „tajne specjalnego znaczenia” i „tajne specjalnego znaczenia – wymaga szczególnej ochrony”.

¹⁴ Więcej o różnicach w formie i budowie dzienników oraz sposobach rejestracji dokumentów jawnych i klauzulowanych zob. T. Błaszak, *Kancelaria komend wojewódzkich...*, s. 44–50; S. Cisłowska, *System kancelaryjny prowadzenia akt...*, s. 94–95; *idem*, *Cykl życiowy dokumentu...*, s. 208; M. Komaniecka, *Dzienniki korespondencyjne, rejestracyjne, archiwalne...*, s. 265–266; Z. Krupska, *Zarządzanie dokumentacją aktową...*, s. 116–117.

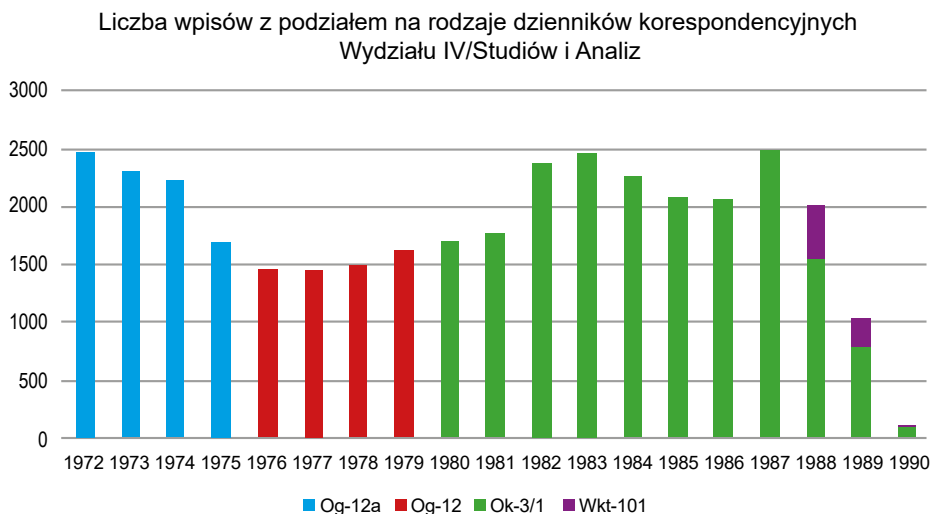
¹⁵ Dzienniki wzoru Og-12a, prowadzone w kancelarii Wydziału IV do 1975 r., składały się z 200 kart.

¹⁶ Zmiana rodzaju dziennika korespondencyjnego w 1976 r. z wzoru Og-12a na Og-12 nie zachwiała tej zasady. Wpłynęły na to dwa zdarzenia. Pierwsze to zwiększenie formatu księgi z A4 do A3 oraz liczby rubryk z 12 do 16. Drugim czynnikiem było ograniczenie działalności terenowych struktur SB w województwie, które było następstwem reformy administracyjnej. W związku z tym już w 1975 r. w dzienniku zauważalne było znaczne ograniczenie liczby rejestrowanej korespondencji.

¹⁷ *Instrukcje, wytyczne, pisma...*, s. 46; P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW...*, s. 75.

rok. Rozdzielenie zapisów w zależności od klauzuli dokumentów oraz gwałtowny spadek liczby rejestracji w 1989 r. przyczyniło się do tego, że w trzech dziennikach (dwóch Ok-3/1 i jednym Wkt-101) pomieściły się zapisy z lat 1988–1989.

Warto zwrócić uwagę na zapisy z końca 1989 r. i wszystkie z 1990 r., ponieważ powstały one już w Wydziale Studiów i Analiz. W ostatnim roku lat osiemdziesiątych w dzienniku przeznaczonym do odnotowywania pism o najwyższej klauzuli (wzór Wkt-101) dokonano 236 wpisów, w tym 201 w Wydziale IV oraz 35 w Wydziale Studiów i Analiz. Natomiast w dzienniku Ok-3/1 za rok 1989 sporządzono 803 zapisy, z czego do 30 listopada włącznie – 763. Pozostałe 40 poczyniono po tej dacie, w okresie funkcjonowania jego następcy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AIPN Sz, 0012/132, t. 1–8; AIPN Sz, 0012/229, t. 1–7; AIPN Sz, 0012/292, t. 1–8; AIPN Sz, 0012/373, t. 20, 26–29.

Liczba pozycji, pod którymi rejestrowano korespondencję, różniła się w poszczególnych latach. Warto przyjrzeć się temu zagadnieniu i spróbować odpowiedzieć na pytanie, z czego to wynikało: czy tylko z zainteresowań funkcjonariuszy SB, ich pracy i operatywności wpływającej na ilość przesyłanej korespondencji, a może wpływ na to miały inne niezależne czynniki, w tym wydarzenia historyczne, przekształcenia organizacyjne Wydziału IV, zmiana rodzajów prowadzonych dzienników itp. W latach 1972–1974 możemy dostrzec niewielkie, lecz stopniowe zmniejszanie się liczby wpisów. Zjawisko to możemy uznać za normalne i wynikające z pracy i zainteresowań operacyjnych SB. Znaczący spadek ich liczby nastąpił w 1975 r., kiedy w wyniku reformy administracyjnej zlikwidowano powiaty. W konsekwencji dotychczasowa wymiana korespondencji z powiatami wygasła, co przełożyło się na zredukowanie liczby wpisów w dziennikach.

Tendencja ta była kontynuowana w 1976 r. Spowodowane to było zmianą dziennika korespondencyjnego na wzór Og-12¹⁸. Jednak w następnych latach liczba wpisów

¹⁸ T. Błaszak, *Kancelaria komend wojewódzkich...*, s. 48.

nieznacznie, ale systematycznie rosła. Pewien wpływ – oprócz stałych czynników – miało tu pojawienie się w terenie grup operacyjnych poszczególnych wydziałów SB, natomiast po 1981 r. poszerzenie kompetencji wydziału o sprawy sektora gospodarki żywnościowej (wyłączone z kompetencji Wydziału III „A”). W latach osiemdziesiątych XX w. – jeśli weźmiemy pod uwagę liczbę wpisów – dominują zapisy w dziennikach z trzech lat: 1982–1983 oraz 1987. Wysoką liczbę w pierwszym wymienionym okresie można łączyć z szerszymi kompetencjami wydziału, trwającym stanem wojennym oraz pielgrzymką papieża do Polski w 1983 r. Na rekordową ilość przesyłanej i rejestrowanej korespondencji w 1987 r. niewątpliwie wpłynęła wizyta Ojca Świętego w Szczecinie.

Lata 1988–1990 to czas stosowania jednocześnie dwóch dzienników korespondencyjnych. O ile w 1988 r. utrzymana była jeszcze dynamika obiegu i rejestracji korespondencji, o tyle w kolejnym liczba wpisów znacznie spadła. Rok 1989 r. był też momentem końca działalności Wydziału IV i masowej akcji zamykania, a następnie niszczenia dokumentacji spraw operacyjnych¹⁹. Następcą Wydziału IV, czyli Wydział Studiów i Analiz, zarejestrował w dziennikach śladową ilość korespondencji²⁰.

Na wartość dzienników jako źródła informacji wpływ mieli pracownicy kancelarii Wydziału IV, którzy skrupulatnie zamieszczali w nich skrócone opisy zawartości dokumentów przechodzących przez omawianą komórkę organizacyjną. Nie bez znaczenia była także wieloletnia praca tych samych osób w kancelarii wydziału²¹.

Wpisy zasadniczo wprowadzano w porządku chronologicznym, aczkolwiek w wielu miejscach jest on zaburzony. Wynikało to ze sposobu prowadzenia dzienników, przede wszystkim tego, że wpisywano w nich datę dokumentu otrzymanego lub wysyłanego. Natomiast jego wpływ lub wysyłka fizycznie mogła nastąpić kilka dni później. Poza tym część dokumentów rejestrowano po pewnym czasie, a nawet po załatwieniu danej sprawy. Dotyczyło to głównie dokumentów klauzulowanych, których w sekretariacie nie otwierano, lecz przekazywano funkcjonariuszowi na podstawie książki doręczeń. Dopiero później przekazywał on do sekretariatu dane niezbędne do rejestracji sprawy²². Z uwagi na szczupłość informacji zawartych w dziennikach treść wielu dokumentów i spraw pozostaje w sferze domysłów. Jednak analiza przepływu dokumentów i informacji będących zmaterializowaną formą zainteresowań operacyjnych pionu IV pozwala wyciągnąć interesujące wnioski.

¹⁹ Jesienią 1989 r. została zniszczona większość teczek ewidencji operacyjnej na księży i parafie, spraw obiektowych, wielu spraw operacyjnych oraz osobowych źródeł informacji.

²⁰ W Wydziale Studiów i Analiz szczecińskiej SB w 1990 r. prowadzono dwa odrębne dzienniki. W księdze wzoru Wkt-101 zarejestrowano 18 pism. Natomiast w księdze wzoru Ok-3/1 pisma nie były numerowane, pod 110 pozycjami zarejestrowano szyfrogramy kierowane do Gabinetu Ministra.

²¹ W latach 1962–1989 stanowisko sekretarza-maszynistki zajmowały tylko dwie osoby, tj. Anna Blicharska (do 1985 r.) i Maria Kaczmarek (1985–1989). Dodatkowo w kancelarii zatrudniano maszynistki: Barbarę Borucką (1967–1968), Janinę Gargol (1968–1974), Krystynę Kodłubaj (1974–1983), Annę Majzner (1983–1987) i Irenę Czerniawską (od 1987 r.). Ponadto na stanowisku maszynistki w latach 1981–1985 pracowała Maria Kaczmarek. Obsada personalna kancelarii wydziałowej była proporcjonalna do wielkości jednostki. W czasie istnienia Samodzielnej Sekcji IV w latach 1962–1967 zatrudniano w niej tylko jedną osobę, w okresie późniejszym zaś dwie: jedną na stanowisku sekretarza-maszynistki, a drugą – maszynistki. W latach 1981–1985 kancelaria została wsparta dodatkowym etatem maszynistki. Zob. AIPN Sz, 0019/50; AIPN Sz, 0019/5941; AIPN Sz, 0019/5977; AIPN Sz, 0019/6198; AIPN Sz, 0062/30; AIPN Sz, 0062/34; AIPN Sz, 0062/38.

²² T. Błaszak, *Kancelaria komend wojewódzkich...*, s. 41–42.

Zainteresowania możemy podzielić na stałe i doraźne. Do pierwszych z pewnością należy zaliczyć zabezpieczenie wydarzeń, uroczystości i świąt powtarzalnych w liturgii Kościoła (m.in. Wielkanoc, Boże Narodzenie, Wszystkich Świętych, Boże Ciało, Matki Boskiej Zielnej, kolędy duszpasterskie, bierzmowania, procesje, rekolekcje). W późniejszych latach doszły też inne, związane z odprawianiem nabożeństw rocznicowych (np. Grudnia '70, wprowadzenia stanu wojennego, święta uchwalenia Konstytucji 3 maja, mszy w intencji ojczyzny czy internowanych). Doraźne zainteresowania dotyczyły z kolei jednorazowego zabezpieczenia uroczystości czy wydarzenia kościelnego (ingres, wizyty papieża itp.).

Drugi podział jest ilościowy. Kierując się tym kryterium, można wskazać rodzaje spraw i zainteresowań najczęściej pojawiających się w dziennikach korespondencyjnych. Oczywiście trzeba zwrócić uwagę, że taki obraz może być w pewien sposób wypaczony, ponieważ dotyczy jedynie dokumentów przechodzących przez kancelarię Wydziału IV. W dziennikach najczęściej powtarzają się wpisy na temat kontroli korespondencji osób duchownych oraz przesyłania materiałów archiwalnych, dokumentów i zdjęć do spraw operacyjnych. Odnaleźć można również wpisy odnoszące się do przesyłanych notatek i informacji o duchownych lub z rozmów z księżmi, a ponadto meldunki i notatki sporządzone przez SB, które powstały w toku pracy z siecią współpracowników oraz w efekcie jej wykorzystania. Zauważalne są wreszcie liczne informacje o prowadzonych wywiadach środowiskowych, ustalaniu miejsc pobytu osób itp.

Zainteresowania operacyjne można przedstawić także w ujęciu chronologicznym, a więc od 1972 r. aż do czasu rozwiązania wydziału w 1989 r. czy likwidacji SB w 1990 r. Można je także zaprezentować w aspekcie rzeczowym, łącząc podobne wydarzenia z różnych lat. Wadą drugiego rozwiązania jest fakt, że rola i znaczenie Kościoła z biegiem lat się zmieniały. W odpowiedzi na tę sytuację ewoluowały również zainteresowania operacyjne szczecińskiej SB. Chronologia opisu lepiej więc oddaje dynamikę tych zmian.

Jak już wspomniano, działania szczecińskiej SB wobec Kościołów, stowarzyszeń i związków wyznaniowych możemy analizować na podstawie dzienników dopiero od roku 1972. Był to ważny czas dla Kościoła na Pomorzu Zachodnim, naznaczony erygowaniem diecezji szczecińsko-kamińskiej. Opis działań pionu IV szczecińskiej SB ujęty w dziennikach korespondencyjnych można podzielić na dwa okresy przypadające na rządy biskupów Jerzego Stroby i Zygmunta Kamińskiego.

W pierwszym (sześcioletnim) okresie funkcjonariusze pionu IV koncentrowali się jednocześnie na kilku aspektach działalności Kościoła katolickiego w województwie. Wśród nich w pierwszej kolejności należy wymienić działania operacyjne prowadzone wobec nowej diecezji oraz jej hierarchów²³, urzędników kurii itd. Druga kwestia dotyczyła budownictwa sakralnego, trzecia to inwigilacja duchownych i blokowanie rozwoju sieci parafii, czwarta – działania zmierzające do zredukowania liczby nowych kandydatów do stanu duchownego, a piąta, będąca niejako przedpołem poprzedniego, to kwestia ograniczania działalności duszpasterstw, głównie akademickiego.

W przypadku pierwszego zagadnienia podejmowano działania, które miały wpływ na formowanie struktur diecezji, np. polegające na opóźnianiu decyzji w sprawie przyznania

²³ Pierwszym biskupem szczecińsko-kamińskim w 1972 r. został Jerzy Stroba. Od 1974 r. diecezja miała także biskupa pomocniczego – Jana Galeckiego.

odpowiednich nieruchomości potrzebnych na siedzibę kurii i jej urzędów. Jednocześnie prowadzono dogłębną inwigilację biskupów. Systematycznie kontrolowano ich aktywność, kontakty czy miejsca pobytu. W tym celu wykorzystywano sieć współpracowników oraz technikę operacyjną. Metodycznie kontrolowano korespondencję biskupów, a nawet ustalono, jaką maszyną do pisania posługuje się hierarcha oraz jakim samochodem się porusza. Z zapisów wynika, że obiekt „Baszta”²⁴ był pod ciągłą obserwacją. W jej trakcie m.in. fotografowano osoby, które się w nim pojawiały²⁵. Jednocześnie wśród młodych księży intensywnie poszukiwano kandydatów na tajnych współpracowników. Były to działania długofalowe obliczone na pozyskanie osób mających perspektywę awansu w hierarchii kościelnej. Kontrolowano również wizyty przedstawicieli Watykanu na terenie diecezji.

Kolejnym widocznym w zapisach polem działalności Kościoła są starania hierarchów i duchownych dotyczące budownictwa sakralnego oraz zabiegi SB mające na celu zahamowanie tych inicjatyw. Funkcjonariusze zbierali informacje na temat zakupów materiałów budowlanych przez księży lub przeznaczonych na cele sakralne, w tym na odbudowę katedry. Kontrolowali legalność prowadzonych prac budowlanych oraz nastroje ludności i duszpasterzy związane z tą kwestią.

Prowadzono także inwigilację kapłanów, a wyniki pracy dokumentowano głównie w teczках ewidencji operacyjnej na księży. W ramach bieżących potrzeb sporządzano rozmaite wykazy osób duchownych. Interesowano się ich wykształceniem, posiadanymi stopniami naukowymi oraz sytuacją materialną. Notowano fragmenty kazań i sprawdzano prowadzone prace duszpasterskie. Jednocześnie promowano księży lojalnych wobec władzy, nadając im m.in. odznaczenia państwowe²⁶.

Szeroko współpracowano z Wydziałem Ruchu Drogowego, skąd pozyskiwano informacje o popełnionych wykroczeniach. Wiedzę tę wykorzystywano później w sposób operacyjny, np. zdarzenia drogowe z udziałem księży mogły posłużyć do poszerzania sieci współpracowników drogą szantażu. W wielu przypadkach kończyło się to rejestracją duchownego jako osobowego źródła informacji²⁷.

Kolejnym zagadnieniem było kształcenie kandydatów do stanu duchownego. Bezpieka realizowała w tym zakresie działania zmierzające do zmniejszenia liczby duszpasterzy w województwie. W tym celu m.in. prowadzono rozmowy z alumnami WSD w Gościkowie-Paradyżu lub powoływano ich do wojska. Sukcesywnie informowano także Departament IV MSW o wpływie tych działań na postawę kleryków. W 1973 r. z inicjatywy tego departamentu typowano w Szczecinie byłych księży i kleryków, których można by wykorzystać w prowadzonych operacjach antykościelnych. Potem na podstawie zebranych informacji przygotowano wykazy i charakterystyki osób, które wystąpiły ze stanu duchownego, a następnie z częścią

²⁴ Działania operacyjne funkcjonariuszy Wydziału IV szczecińskiej SB prowadzone w ramach SO krypt. „Baszta” dotyczyły kurii biskupiej.

²⁵ AIPN Sz. 0012/132, t. 1–7, Dzienniki korespondencyjne Wydziału IV KW MO w Szczecinie za lata 1972–1978, *passim*.

²⁶ *Ibidem*, t. 1–4, Dzienniki korespondencyjne Wydziału IV KW MO w Szczecinie za lata 1972–1975, *passim*.

²⁷ *Ibidem*, t. 3, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1973 r., k. 77–78; *ibidem*, t. 2, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1974 r., k. 90–91, 122–123.

z nich prowadzono rozmowy operacyjne²⁸. Jednocześnie pobrano z Wydziału Kryminalnego skorowidz recydywistów i tzw. przestępców wędrownych²⁹. W tym miejscu pojawiają się pytania, np. w jakim celu to uczyniono; czy zastraszanie mogło być jedną z metod zniechęcania do wstąpienia na drogę kapłaństwa? Niestety, pozostają one jedynie w sferze domysłów. Działania operacyjne prowadzono także w WSD w Gościkowie-Paradyżu. W tym zakresie ściśle współpracowano z wydziałami IV SB w Zielonej Górze i Koszalinie³⁰. Każdego roku zbierano też informacje o wynikach naboru do seminarium.

W latach siedemdziesiątych XX w. intensywnie zwalczano również duszpasterstwa akademickie, np. inwigilowano kapłanów stojących na ich czele, członków duszpasterstw, a nawet osoby biorące udział w zorganizowanych pielgrzymkach³¹.

W tym okresie prowadzono nadto, choć zdecydowanie mniejszym nakładem sił i środków, działania operacyjne wobec wyznań nierzymskokatolickich oraz stowarzyszeń katolików świeckich. W ich ramach kontrolowano członków i wyznawców grup religijnych, ich kontakty z obywatelami państw obcych oraz podejmowane inicjatywy w sferze wyznaniowej³².

Rok 1978 był przełomowy dla Kościoła nie tylko w wyniku wyboru Polaka na Stolicę Apostolską, lecz także na gruncie lokalnym, w związku z uroczystością przekazania szczecińskiemu Kościołowi relikwii św. Ottona oraz odejściem bp. Stroby na arcybiskupstwo poznańskie³³.

Zapisy dziennika z sierpnia 1978 r. informują o staraniach bp. Stroby dotyczących przekazania do Polski relikwii św. Ottona oraz ich bezcłowego przewozu³⁴. Jednocześnie

²⁸ *Ibidem*, t. 3, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1973 r., k. 9–10, 18–19, 104–105, 107–108, 110–112, 116–117; *ibidem*, t. 7, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1978 r., k. 6.

²⁹ *Ibidem*, t. 3, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1973 r., k. 104–105.

³⁰ Wyższe Seminarium Duchowne w Gościkowie-Paradyżu było miejscem kształcenia kleryków z terenu trzech diecezji: gorzowskiej, szczecińsko-kamińskiej i koszalińsko-kołobrzeskiej. K. Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego...*, s. 153.

³¹ AIPN Sz. 0012/132, t. 1, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1972 r., k. 67–69, 77–78, 111–112, 154–155; *ibidem*, t. 2, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1974 r., k. 63; *ibidem*, t. 4, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1975 r., k. 105–108; *ibidem*, t. 6, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1977 r., k. 11–12, 35–39; *ibidem*, t. 7, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1978 r., k. 4–7, 9.

³² *Ibidem*, t. 1–7, Dzienniki korespondencyjne Wydziału IV KW MO w Szczecinie za lata 1972–1978, *passim*.

³³ *Ibidem*, t. 7, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1978 r., k. 51, 56–57, 89; G. Wejman, *Droga diecezji szczecińsko-kamińskiej...*, s. 334.

³⁴ Inicjatywa zakończyła się powodzeniem. Relikwie św. Ottona zostały złożone w szczecińskiej katedrze i od 1982 r. były przechowywane w ołtarzu głównym. W 1987 r., tuż przed wizytą papieża Jana Pawła II w Szczecinie, zostały skradzione. Relikwie nie zostały dotąd odnalezione. Część z osób podejrzewała, że za kradzieżą stała SB, a samo wydarzenie i czas, w którym to nastąpiło, było prowokacją służb. *Ibidem*, t. 7, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV WUSW w Szczecinie za 1987 r., k. 68–69; Z. Stanuch, *Pod ścisłym nadzorem władz...*, s. 268–269; G. Wejman, *Bazylika katedralna w Szczecinie...*, s. 123; *Prelekcja podkomisarza dr. Marka Łuczaka „Nie tylko relikwiarz – zaginione dzieła sztuki na Pomorzu Zachodnim”*, *Szczecin 2017*, <https://pomorz Zachodnie.travel/Artykuly/a,3501/Prelekcja%20podkomisarza%20dr.%20Marka%20%C5%81uczaka%20%E2%80%9ENie%20tylko%20relikwiarz%20%E2%80%93%20zaginione%20dzie%C5%82a%20sztuki%20na%20Pomorzu%20Zachodnim%E2%80%9D,%20Szczecin%202017> (dostęp 26 X 2022 r.).

dowiadujemy się z nich o planowanym przyjeździe abp. Bambergu Elmara Kredla z dwuosobową grupą pielgrzymów. W odpowiedzi na te zamierzenia Wydział IV zlecił Wydziałowi „B” zorganizowanie sześćdziesięcioosobowego zespołu funkcjonariuszy do zabezpieczenia tych uroczystości³⁵.

W dziennikach odnotowana jest również korespondencja z Samodzielną Sekcją „D” Departamentu IV MSW. Na tej podstawie można stwierdzić, kiedy i jakie działania dezintegracyjne podejmowano w pionie IV szczecińskiej SB oraz którzy funkcjonariusze je prowadzili. Starano się przede wszystkim rozniecać konflikty pomiędzy biskupami, skłócać ordynariusza z zakonami czy wytwarzać atmosferę wzajemnej nieufności. Próbowano też ośmieszać i oczerniać hierarchów oraz innych duchownych, m.in. stawiano ich w złym świetle w oczach przełożonych. Czyniono to m.in. poprzez preparowanie dokumentów, wysyłanie anonimów, kolportaż paszkwili i materiałów satyrycznych. Dokumenty te bezpieka w celu ich uwiarygodnienia często kierowała do województwa szczecińskiego z innych rejonów kraju lub antydatowała w urzędach pocztowych. Przykładem takich działań był anonim dotyczący bp. Gałęckiego przygotowany przez funkcjonariuszy pionu IV w Szczecinie. List zaadresowano do prymasa Wyszyńskiego, a następnie wysłano ze Szczecinka, korzystając z pośrednictwa funkcjonariuszy Wydziału IV SB w Koszalinie³⁶.

W czasie kilkumiesięcznego oczekiwania na wybór nowego ordynariusza zbierano w środowisku duchownych komentarze na ten temat. Według zapisów zawartych w dzienniku duże szanse dawano ks. Zygmuntowi Kłyszowi z parafii św. Józefa na Pomorzanach. Z tego względu została ona poddana szerszej inwigilacji³⁷.

W okresie zarządzania diecezją przez bp. Zygmunta Kamińskiego SB kontynuowała obserwację kurii, hierarchów, duchownych oraz części nabożeństw, w tym odprawianych w intencji papieża. Bardzo angażowano się w operację zabezpieczenia ingressu nowego ordynariusza, której nadano kryptonim „Głaz”. Jednocześnie położono nacisk na rozpracowanie biskupa i jego otoczenia. W marcu 1979 r. zmieniono także kryptonim obiektu inwigilowanego przez Wydział IV z „Trzmiel” na „Tiara”. Były to miejsca, w których bezpieka wykorzystywała instalację podsłuchową. Można domniemywać, że pierwszy z nich związany był z osobą bp. Stroby, a drugi być może z bp. Majdańskim. Jednakże zapisy o podsłuchach w obiekcie „Trzmiel” pojawiają się także w dziennikach z kolejnych lat. To może sugerować, że obiekt „Trzmiel” był związany z bp. Gałęckim lub oboma biskupami (tj. Strobą i Gałęckim)³⁸. Wkrótce pion IV zainteresowaniem operacyjnym objął nowego sufragana diecezji – ks. Stanisława Stefanka. W 1979 r. organy represji próbowały znaleźć dojście do Stolicy Apostolskiej. W tym celu zbierano informacje i tworzono charakterystyki osobowych źródeł informacji utrzymujących kontakty z jej pracownikami, księżymi studium na tamtejszych uczelniach oraz

³⁵ AIPN Sz, 0012/132, t. 7, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1978 r., k. 55–56, 59.

³⁶ *Ibidem*, t. 1–8, Dzienniki korespondencyjne Wydziału IV KW MO w Szczecinie za lata 1972–1978, *passim*; AIPN Sz, 0012/229, t. 3, 5–7, Dzienniki korespondencyjne Wydziału IV KW MO/WUSW w Szczecinie za lata 1982–1983, *passim*; AIPN Sz, 0012/292, t. 1–2, Dzienniki korespondencyjne Wydziału IV WUSW w Szczecinie za rok 1984, *passim*.

³⁷ AIPN Sz, 0012/132, t. 7, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1978 r., k. 19, 66, 68, 72–74.

³⁸ *Ibidem*, t. 8, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1979 r., k. 16, 22.

duchownych zatrudnionych w Rzymie i Watykanie. Przesyłano także dane o osobach mających związki z papieżem³⁹.

Pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. funkcjonariusze starali się obniżyć wpływ Kościoła na młodzież akademicką. Z dziennika z 1979 r. wynika, że ich operacje przyczyniły się do zmniejszenia roli duszpasterstwa akademickiego w regionie. W wyniku nacisków i prowadzonych działań w połowie roku ks. Józef Kosobudzki⁴⁰ został przeniesiony do parafii w Suchaniu. Podobny los spotkał Huberta Czumę⁴¹, który także opuścił Szczecin⁴². W kolejnych latach organy represji kontynuowały rozpracowywanie środowiska katolickiego, członków duszpasterstw, Szczecińskiego Klubu Katolików oraz stowarzyszeń katolików świeckich. Dalszej kontroli poddawano środowisko WSD w Gościkowie-Paradyżu oraz coroczne nabory kandydatów. Wspólnie z pionem IV w Zielonej Górze zbierano informacje o alumnach oraz pozyskiwano ich zdjęcia.

Z dziennika korespondencyjnego dowiadujemy się, że już w marcu 1981 r. Departament IV MSW przesłał listy osób przeznaczonych do internowania. Później pojawiają się w nim także wytyczne dotyczące zabezpieczenia wyjazdów na pogrzeb kardynała Wyszyńskiego⁴³.

Wraz z poszerzeniem kompetencji pionu IV rozpoczęto inwigilację działaczy środowisk wiejskich, w tym świeżo powstałej Solidarności Wiejskiej, a także członków Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Wydział III szczecińskiej SB informował o możliwości rozbicia NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych. Działania operacyjne miały prowadzić do poróżnienia jego członków i wykorzystania późniejszych rozgrywek personalnych. Jednocześnie Departament IV MSW instruował funkcjonariuszy w Szczecinie, jak zakładać i prowadzić sprawy operacyjne „po zagadnieniu rolnictwa”. Funkcjonariusze mieli się też koncentrować na pracy z siecią agenturalną, przez którą starano się obniżyć napięcia społeczne⁴⁴.

Od czasu wprowadzenia stanu wojennego w dziennikach zaczęto z dużą intensywnością rejestrować dokumenty dotyczące pomocy materialnej, m.in. żywności, leków, odzieży, kierowanej z zagranicy do różnych instytucji, w tym też do Kościołów.

Lata osiemdziesiąte XX w. to czas szczególnej uwagi poświęcanej kontroli związków Kościoła ze środowiskami opozycyjnymi i robotniczymi, a także osobami internowanymi. W ramach działań rejestrowano m.in. kolportaż ulotek i nielegalnych

³⁹ *Ibidem*, t. 7, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1978 r., k. 72; AIPN Sz, 0012/229, t. 1, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1980 r., k. 34.

⁴⁰ Szerzej o ks. Józefie Kosobudzki zob. B. Kołodziej, *Śp. ks. mgr Józef Kosobudzki*, https://www.chrystusowcy.pl/schematyzm?kaplan_id=jkosobucki (dostęp 30 XI 2023 r.).

⁴¹ Szerzej o ks. Hubercie Czumie zob. M. Siedziako, *Zmarł o. Hubert Czuma*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/77719,Zmarl-o-Hubert-Czuma.html> (dostęp 8 IX 2022 r.).

⁴² 7 IX 1979 r. przekazano do Wydziału IV KW MO w Radomiu akta SOR krypt. „Fanatyk” dotyczące ks. Huberta Czumy. Natomiast 15 XI 1979 r. Wydział IV anulował w Wydziale „W” KW MO w Szczecinie zlecenie na inwigilację korespondencji duchownego. AIPN Sz, 0012/132, t. 8, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1979 r., k. 62, 65.

⁴³ AIPN Sz, 0012/229, t. 2, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1981 r., k. 43–44, 67–68.

⁴⁴ *Ibidem*, k. 30–36, 38, 41–44, 47–48, 53–54, 59–60, 62–68, 84–85, 93–98; *ibidem*, t. 4, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za rok 1981, k. 2–3, 5–6, 12–20, 26–30.

wydawnictw w obiektach sakralnych oraz odprawianie mszy świętych w intencji ojczyzny lub więzionych działaczy opozycji. Przy pomocy techniki operacyjnej utrwalano te wydarzenia na taśmach i fotografiach.

W tym okresie funkcjonariusze pionu IV starali się także przeciwdziałać budowaniu kościołów i innych obiektów o charakterze sakralnym, przede wszystkim seminarium w Szczecinie. Gromadzili informacje o zabiegach bp. Majdańskiego, ofiarach na budowę uczelni, zakupach materiałów budowlanych, źródłach ich pochodzenia i wynagrodzeniach pracowników.

Szczególną uwagę poświęcano zabezpieczeniu wizyt Ojca Świętego w Polsce. Na przykład przygotowywano wykazy osób, których obecność byłaby niewskazana na uroczystościach. Sporządzano wykazy tajnych współpracowników udających się na spotkania z papieżem. Kontrolowano środki lokomocji i przedsiębiorstwa świadczące usługi przewozowe, w tym samochody, autobusy, samoloty, kolej. Informacje służyły szacowaniu liczby osób planujących uczestniczyć w mszach świętych. Osobom zaangażowanym w działalność opozycyjną czyniono trudności we wzięciu udziału w uroczystościach. Jednocześnie kontrolowano działania duchownych związane z planowanymi przyjazdami papieża do kraju oraz przygotowania diecezji do tego doniosłego wydarzenia. Zbierano informacje o osobach, które miały wejść w skład delegacji na spotkanie z Janem Pawłem II. Na tę okoliczność rozdzielano zadania dla sieci współpracowników oraz instruowano o sposobie i miejscu przekazywania informacji⁴⁵. W trakcie organizowania pielgrzymek do Szczecina z innych diecezji typowano kandydatów na tajnych współpracowników spośród tamtejszych duchownych. W ramach działań dezintegracyjnych przygotowano także dokumenty na temat lokalnych hierarchów⁴⁶.

Rok 1987 był czasem szczególnych przygotowań z jednej strony społeczeństwa, a z drugiej – miejscowej SB do kolejnej wizyty papieża w kraju. W dzienniku korespondencyjnym z tego roku umieszczono informację o dokumentach zawierających wytyczne wydane w ramach operacji „Zorza”, która dotyczyła zbliżającej się pielgrzymki Ojca Świętego do Polski. W ramach działań kontrolą objęto m.in. plastików przygotowujących ołtarz na wizytę Jana Pawła II. Zbierano informacje o osobach zatrudnionych do przygotowania posiłków dla papieża i wręczających mu dary. Sprawdzano też przedmioty, które miały zostać mu przekazane. Departament IV MSW przesłał szczecińskiej SB zakres zadań dla agentury na czas wizyty. Kontrolowano działalność opozycji oraz gromadzono informacje o rozmowach księży. W maju 1987 r. SB uzyskała program pobytu papieża w mieście. Podała nadzorowi środki transportu zamówione na spotkanie z Ojcem Świętym i zarezerwowane hotele. Sporządzono też listy funkcjonariuszy delegowanych na to wydarzenie. Szczeciński pion IV SB otrzymywał również wiele informacji z innych jednostek w kraju i województwie o planowanych wyjazdach na uroczystości. W dzienniku odnotowano także dokument zawierający plotkę o planowanym zamachu na Jana

⁴⁵ Tajni współpracownicy otrzymali numery telefonów do Komendy Stołecznej MO w Warszawie, jednocześnie opracowano wykaz miejsc na spotkania agentury z pracownikami resortu.

⁴⁶ AIPN Sz, 0012/132, t. 8, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO w Szczecinie za 1979 r., k. 26–38, 40; AIPN Sz, 0012/229, t. 6, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV KW MO/WUSW w Szczecinie za 1983 r., k. 72–89; AIPN Sz, 0012/292, t. 7, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV WUSW w Szczecinie za 1987 r., k. 28, 48, 53–76.

Pawła II⁴⁷. Po zakończeniu pielgrzymki zbierano komentarze, głównie w środowiskach kościelnym i robotniczym⁴⁸.

W dziennikach z lat osiemdziesiątych zaczęły się też pojawiać wpisy dotyczące wieszania krzyży w zakładach pracy oraz szkołach, jak również działań podejmowanych w tym zakresie przez władze i bezpieczeństwo. Jednocześnie kontrolowano duchownych święcących krzyże oraz uczestników pielgrzymek krajowych i zagranicznych.

W październiku 1984 r. zamordowano ks. Jerzego Popiełuszkę. W szczecińskich dziennikach zachowały się zapisy odnoszące się do tego zdarzenia. Jedenastego października 1984 r. do Wydziału IV WUSW w Szczecinie wpłynął dokument z SUSW w Warszawie adresowany do ks. Popiełuszki. Dwa dni później przesłano go do Wydziału „W” SUSW w Warszawie. Niestety, nie wiemy, jaka była treść tego dokumentu. Możemy jedynie domniemywać, że był elementem działań dezintegracyjnych, zwłaszcza że kilka dni później ks. Popiełuszko stracił życie. Funkcjonariusze na zlecenie Departamentu IV MSW zabezpieczali też msze za ojczyznę i w intencji zamordowanego kapłana. Odnotowywano także komentarze i obserwowano reakcje wiernych po śmierci księdza. W listopadzie tego roku przysły z Warszawy wytyczne do pracy operacyjnej związanej z pogrzebem duchownego. Zabezpieczano również nabożeństwa odprawiane na tę okoliczność. Zbierano stenogramy kazań biskupów oraz księży, a następnie kontrolowano „pielgrzymki” do grobu Popiełuszki⁴⁹.

W czasie strajków w sierpniu 1988 r. pion IV SB skupił się na kontroli wsparcia udzielonego środowisku robotniczemu przez Kościół katolicki i osoby duchowne.

Ostatnim przełomowym momentem był rok 1989, czas likwidacji Wydziału IV oraz jego agend. Od lipca do sierpnia tego roku wydział ten „ściągał” z rejonowych urzędów spraw wewnętrznych teczkę ewidencji operacyjnej na księży, które tam prowadzono. Natomiast we wrześniu 1989 r. pojawił się w dzienniku ostatni wpis dotyczący dokumentu wpływającego do sprawy obiektowej⁵⁰. Na tej podstawie można domniemywać, że wrzesień był ostatnim miesiącem prowadzenia tych spraw. Wkrótce doszło do akcji masowego niszczenia dokumentacji operacyjnej. Usunięto niemal cały zasób teczek na księży czy parafie oraz spraw obiektowych, a także zdecydowaną większość materiałów operacyjnych, w tym także dotyczących współpracy duchownych z SB. Akta kapłanów zostały pocięte w niszczarce, pozostałe materiały zniszczono prawdopodobnie tą samą metodą. Działania te trwały zapewne od 6 września 1989 r., gdyż właśnie wtedy funkcjonariusz pionu IV pobrał z Wydziału Gospodarki Materiałowo-Technicznej niszczarkę do cięcia papieru⁵¹. Formalna likwidacja wydziału nastąpiła z końcem listopada 1989 r., jednak zapisy w dziennikach kontynuowano aż do maja 1990 r. Liczba dokumentów rejestrowanych przez Wydział Studiów i Analiz była już znikoma. W większości były to informacje i szyfrogramyienne z i do Gabinetu

⁴⁷ Departament IV MSW przesłał do Wydziału IV WUSW w Szczecinie pismo datowane na 2 VI 1987 r. w sprawie planowanego zamachu na życie Jana Pawła II w Polsce. Dokument ten włączono do sprawy krypt. „Reformacja”. Można stąd domniemywać, że zagrożenie miało podłoże wyznaniowe i mogło znajdować się w kręgu wyznań nierzymskokatolickich. Zob. AIPN Sz, 0012/292, t. 7, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV WUSW w Szczecinie za 1987 r., k. 66.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 28, 48, 53–76.

⁴⁹ *Ibidem*, t. 2, Dziennik korespondencyjny Wydziału IV WUSW w Szczecinie za 1984 r., k. 19, 25–30.

⁵⁰ Był to dokument, który włączono do SO krypt. „Baszta”.

⁵¹ AIPN Sz, 0012/374, t. 28, Dowód wydania z 6 IX 1989 r., b.p.

Ministra Spraw Wewnętrznych za okres od stycznia do maja 1990 r. Z zapisów wynika, że poważniejszym zadaniem jednostki w tym czasie była kontrola działalności dwóch ugrupowań: Solidarności Walczącej i Akcji Bezpośredniej.

W latach osiemdziesiątych XX w. prowadzono także działania wymierzone w wyznania nierzymskokatolickie, stowarzyszenia i organizacje katolików świeckich oraz ich członków i wyznawców. Z uwagi na dominującą rolę Kościoła rzymskokatolickiego zagadnieniom tym poświęcano mniej sił i środków, co znalazło swoje odzwierciedlenie w treści prowadzonych dzienników.

Dokumentacja archiwalna dotycząca Kościołów, stowarzyszeń i związków wyznaniowych często wykorzystywana jest w badaniach naukowych. Nikt jednak nie zwrócił do tej pory uwagi na szczecińskie pomoce kancelaryjne, będące źródłem informacji o działaniach pionu IV lokalnej bezpieki. Zapewne wynika to z braku wiedzy na temat roli dzienników, ich znaczenia i zawartości. Wpływ na to może mieć także mała atrakcyjność tej formy dokumentów wytworzonych przez pracowników sekretariatu.

Kancelaria Wydziału IV była punktem zatrzymania dokumentów – miejscem, w którym splatały się ich drogi. Zatrudnieni w niej pracownicy wykonywali czynności kancelaryjne, m.in. odnotowywali przemieszczające się dokumenty w dziennikach korespondencyjnych. Poza techniczną rejestracją służącą kontroli obiegu korespondencji zapisywano w odpowiednich rubrykach skróconą informację o treści dokumentu. Głębia informacyjna wpisów w poszczególnych wydziałach szczecińskiej SB zależała od pracownika kancelarii. W przypadku pionu IV obowiązki te wykonywano skrupulatnie. Przenoszono bowiem do nich najważniejsze informacje z treści dokumentów przechodzących przez kancelarię.

Analiza budowy, zawartości, a także treści dzienników korespondencyjnych pozwala zrozumieć zjawiska i działania podejmowane przez funkcjonariuszy, a także sposoby powstawania i narastania dokumentacji będącej wytworem tych działań. Dzienniki jako pośrednie źródło informacji zawierają zapisy o dokumentach, które trafiały później do akt spraw prowadzonych przez funkcjonariuszy pionu IV. Dziś – w obliczu ogromnych ubytków w dokumentacji pionu antywyznaniowego szczecińskiej SB – informacje z dzienników nabierają szczególnej wagi.

Zapisy z dzienników należałoby wprowadzić do odpowiednich elektronicznych baz danych. Z pewnością cenne byłoby sporządzenie indeksu osobowego. Uwidocznilyby on osoby duchowne i świeckie pozostające w zainteresowaniu operacyjnym SB oraz charakter tych zainteresowań. Warto również rozważyć stworzenie indeksu rzeczowego. Jednakże największe możliwości informacyjne przyniosłoby przygotowanie bazy, gdzie każdy zapis z dziennika byłby osobnym rekordem. Dałoby to sposobność sortowania informacji pod różnymi kątami. W ten sposób możliwe byłoby prześledzenie głównych i pobocznych kierunków przepływu informacji, sprawdzenie, jak dokumenty wchodziły i wychodziły z kancelarii pionu IV, w których kierunkach podążały, z jaką częstotliwością i w jakiej ilości. Dzięki temu z dużą dokładnością można by prześledzić obieg dokumentów, rozważyć, dlaczego jedne kierunki były popularne, a inne nie i jakie czynniki na to wpłynęły.

Sortowanie dałoby możliwość poznania, ile rejestracji było odpowiedzią na zapytania z zewnątrz, a ile dokumentów lub spraw z zapisanych w dziennikach wytworzono w pionie IV w Szczecinie. Baza umożliwiłaby dokładne sprawdzenie częstotliwości

wymiany korespondencji i co na nią wpływało. Dzięki rubrykom zawierającym daty można by sprawdzić, jak długo trwała realizacja spraw i pism w pionie IV. Zinventaryzowanie danych pozwoliłoby obliczyć średni czas realizacji spraw i pism lub wskazać ten najkrótszy i najdłuższy. Umożliwiłoby też określenie czynników, które na to wpłynęły. To z kolei dałoby odpowiedź na pytanie o stopień sprawności kancelarii oraz funkcjonariuszy Wydziału IV.

Dzięki zapisom z dzienników można także wskazać, którzy funkcjonariusze prowadzili dane sprawy, wykonywali określone czynności operacyjne i o jakim charakterze. Baza danych przyczyniłaby się do sprecyzowania, jacy funkcjonariusze i w jakim stopniu byli obciążeni wpływającą korespondencją. Stąd dałoby się wysnuć wniosek dotyczący ich roli w działaniach operacyjnych wymierzonych w Kościoły, stowarzyszenia i związki wyznaniowe.

Powyższy rekonesans wskazuje na duże możliwości odtworzenia okoliczności i zdarzeń mających miejsce w pionie IV szczecińskiej SB. Przedmiotowy artykuł dotyka problemu jedynie w skali mikro, dlatego warto przeprowadzić podobne badania nad dziennikami korespondencyjnymi z innych województw. Porównanie poszczególnych kancelarii da kompleksową odpowiedź na pytania o stopień ich sprawności, zasady pracy, obieg dokumentów, rodzaje i sposób prowadzenia narzędzi kancelaryjnych. Analiza zapisów uwidoczni skrupulatność pracowników poszczególnych kancelarii oraz możliwości wykorzystania efektów ich pracy do odtwarzania działań prowadzonych w pionie antywyznaniowym SB na terenie całego kraju.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie

0012/132, t. 1–8; 0012/229, t. 1–7; 0012/292, t. 1–8; 0012/373, t. 20, 26–29; 0012/374, t. 28; 0019/50; 0019/5941; 0019/5977; 0019/6198; 0062/30; 0062/34; 0062/38; 427/54; 495/91.

Źródła publikowane

Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów, red. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017.

Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989, red. A. Dziurok, Warszawa 2004.

Opracowania

Błaszak T., *Kancelaria komend wojewódzkich Milicji Obywatelskiej i wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych w świetle resortowych aktów prawnych*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2021, t. 14.

Błaszak T., *Wydział IV KW MO/WUSW w Szczecinie w latach 1962–1989 (struktura, kadry, działalność)* [w:] *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2010.

Cisłowska S., *Cykl życiowy dokumentu w strukturach Służby Bezpieczeństwa PRL na podstawie instrukcji kancelaryjnych*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2020, nr 4.

- Cisłowska S., *System kancelaryjny prowadzenia akt tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa w Polsce (1975–1990)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017, nr 1.
- Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997.
- Kołodziej B., *Śp. ks. mgr Józef Kosobudzki*, https://www.chrystusowcy.pl/schematyzm?kaplan_id=jkosobucki (dostęp 30 XI 2023 r.).
- Komaniecka M., *Dzienniki korespondencyjne, rejestracyjne, archiwalne i koordynacyjne aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej jako źródło historyczne*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 2.
- Komaniecka M., *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014.
- Krupska Z., *Zarządzanie dokumentacją aktową w naczelnych organach bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego w latach 1944–1990* [w:] *W kręgu „teczek”. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Łódź–Toruń 2006.
- Marecki J., *Kościół katolicki w PRL. Między bullą *Episcoporum Poloniae coetus* a wyborem kard. Karola Wojtyły na Stolicę Piotrową* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 3: 1972–1978, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2018.
- Marek Ł., *Wydział IV SB KW MO/WUSW w Katowicach (1962–1989). Struktura, kierownictwo, zakres działania*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 1.
- Musiał F., *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2015.
- Piotrowski P., *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1.
- Prelekcja podkomisarza dr. Marka Łuczaka „Nie tylko relikwiarz – zaginione dzieła sztuki na Pomorzu Zachodnim”*, Szczecin 2017, <https://pomorz Zachodnie.travel/Artykuly/a,3501/Prelekcja%20podkomisarza%20dr.%20Marka%20%C5%81uczaka%20%E2%80%9ENie%20tylko%20relikwiarz%20%E2%80%93%20zaginione%20dzie%C5%82a%20sztuki%20na%20Pomorzu%20Zachodnim%E2%80%9D,%20Szczecin%202017> (dostęp 26 X 2022 r.).
- Siedziako M., *Zmarł o. Hubert Czuma*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/77719,Zmarl-o-Hubert-Czuma.html> (dostęp 8 IX 2022 r.).
- Stanuch Z., *Największa diecezja Europy. Konsekwencje powstania rozległej gorzowskiej administracji apostołskiej i geneza jej podziału*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 1.
- Stanuch Z., *Pod ścisłym nadzorem władz. Najważniejsze wydarzenia religijne na Pomorzu Zachodnim w latach 1979–1990* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989/1990, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2019.
- Stanuch Z., *Wybrane przykłady źródeł do dziejów diecezji szczecińsko-kamieńskiej w zasobie archiwalnym Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2020, t. 13.
- Śmierczchalski-Wachocz D., *Państwowe i kościelne przeobrażenia administracyjne na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1992* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, Poznań 2012.

- Wejman G., *Bazylika katedralna w Szczecinie*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2010, nr 1.
- Wejman G., *Droga diecezji szczecińsko-kamieńskiej do archidiecezji i metropolii szczecińsko-kamieńskiej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 1.
- Wejman G., *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1956–1972* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin–Warszawa 2017.

STRESZCZENIE

Dzienniki korespondencyjne kryją w sobie niezwykle interesujące treści. Te nieco zapomniane księgi zawierają – jako źródło pośrednie – informacje o dokumentach przechodzących niegdyś przez kancelarię. Zgłębienie meandrów ich zmieniającej się budowy, formy i zawartości treściowej pozwala zrozumieć zjawiska i działania podejmowane przez funkcjonariuszy, a także sposoby powstawania i narastania dokumentacji będącej wytworem ich działań.

Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie o rolę dzienników korespondencyjnych Wydziału IV szczecińskiej bezpieki oraz ich wartość jako źródła informacji w skali mikro. Zwrócić ma przy tym uwagę na pomoce kancelaryjne i zasygnalizować odbiorcy ich przydatność w badaniach nad historią Kościołów, stowarzyszeń i związków wyznaniowych, a także samego pionu IV lokalnej SB. Szczególnego znaczenia nabiera tu możliwość częściowego wypełnienia „białych plam” spowodowanych skalą zniszczenia dokumentacji w końcowym etapie funkcjonowania aparatu represji.

Słowa kluczowe: dzienniki korespondencyjne, kancelaria, Kościoły, stowarzyszenia i związki wyznaniowe, Służba Bezpieczeństwa, Wydział IV.

ABSTRACT

Correspondence logs hide extremely interesting contents. These somewhat forgotten books contain information – as an indirect source – about documents that once passed through a registry office. Delving into the meanderings of their changing structure, form, and content makes it possible to understand the phenomena and actions taken by officers, as well as the ways in which the documentation that is the product of their actions came into being and accumulated.

The article is an attempt to answer the question of the role of the Department IV correspondence logs of the Szczecin Security Service and their value as a source of micro-level information. In doing so, the intent is to draw attention to the registry aids and to the recipient, signal their usefulness in the study of the history of churches, religious associations and other religious groups and denominations, as well as Department IV of the local SB itself. Of particular importance here is the possibility of partially filling in the ‘blank spots’ caused by the scale of the document destruction in the final stage of the repressive apparatus.

Key words: correspondence logs, registry, churches, religious associations, religious groups and denominations, Security Service, Department IV.